

KÁNTOR Zoltán

Pe marginea identității

În ultimul număr al revistei *Provincia*, apărut în octombrie 2001, Rózsony Ferenc scria despre identitatea ceangailor, iar Otilia Hedeșan despre cea a românilor din Timoc. Cele două articole tratează incitantă problema a identității. Afi în discursurile politice, cât și în abordările profesionale, problematica identității naționale ocupă un loc central. De obicei, înținem această noțiune în expresii de genul „consolidarea identității naționale”, „păstrarea identității naționale”, „eliberarea identității naționale subjugate”, „literatura ca păstrătoare a identității naționale”, „limba maternă ca fundament al identității naționale” etc. De aici se înțelege că fiecare individ are o identitate națională sau că fiecare grup național se caracterizează printr-o anumită identitate care este, firește, valoroasă. În textele lor, politicienii și intelectualii consideră identitatea națională un dat, ceva ce există în cazul fiecărui individ sau grup. Cu toate acestea, conceptul de identitate sau de identitate națională nu este nici pe departe atât de univoc. În viziunea mea, noțiunea de identitate națională și conceptul de națiune ca și categorii centrale ale analizei sînt la fel de problematice. Sînt de acord cu abordarea care susține că doar procesele și transformările pot fi analizate, iar conceptele de mai sus reprezintă doar factori secundari ai analizei. Din acest motiv, consider că atât problema națiunii, cât și cea a identității naționale poate fi abordată doar în contextul naționalismului, al modernității, al construirii națiunii și statului. De identitate națională putem vorbi numai de aproximativ 200 de ani, precizînd, bineînțeles, că națiunea a apărut doar în secolul al 20-lea. Ceea ce noi numim identitate națională este, printre altele, rezultatul final al proceselor de construcție națională. Tranzitiile, schimbările de regim constituie prilejuri de redefinire a identității naționale și de crearea a unor instituții capabile să reflecte chiar și în noua situație concepția curentă despre identitate.

O parte din articolele apărute în revista *Provincia* au tratat deja chestiunea identității, dar este necesar să ne punem și câteva întrebări noi legate de această problematică. În acest articol, voi încerca să răspund la o parte din ele, urmînd ca celelalte să constituie subiecte pentru dezbateri ulterioare. Există oare, de exemplu, identitate ardelenescă, respectiv cum se raportează ea – în măsura în care există – la identitatea națională maghiară și la cea română? Trebuie să ne întrebăm dacă putem vorbi de o singură sau de mai multe identități naționale maghiare, respectiv române. Există, oare, în afara identității naționale române și o identitate ardelenescă, regăteană sau moldoveană? Poate fi analizată identitatea de maghiar din Ungaria și cea din Transilvania cu ajutorul aceluiași cadru interpretativ? Este, oare, validă o asemenea întrebare în cazul identității românilor din România și a celor din Republica Moldova? Ce anume definește identitatea? Este nevoie de o identitate regională pentru a se putea vorbi de o anumită arie sau regiune? De exemplu, cînd vorbim de Europa Centrală, presupunem existența unei identități centrale europene, ori regiunea este definită de politică, geografie etc.? Considerăm Transilvania o regiune doar în cazul în care există o identitate transilvăneană? Poate exista o politică regională în absența unei identități regionale sau tocmai politica regională va crea identitatea regională? Toate aceste întrebări – poate banale – sînt inevitabile într-o discuție despre identitatea națională. Sînt de acord cu cei care spun că în Europa de est statul-națiune parcurge un stadiu de fortificare, totodată, observ erodarea, transformarea acestuia. Tocmai din această cauză, consider extrem de actuale întrebările care insistă asupra politicii identitare a evoluției (parțial) divergente. Este tot mai greu să nu observăm, pe lângă identitatea națională recunoscută de politică drept unica legitimă, identitățile locale și regionale. Conflictul dintre ele și identitatea națională pare să devină o regulă, nu o excepție. Identitatea națională nu mai oferă soluții pentru problemele ce apar și nici securitate personală în condițiile tensiunilor ce decurg din procesele de transformare. Identitatea europeană nu este încă o realitate în regiunea noastră. Din această cauză, nu putem vorbi despre ea decît la modul teoretic, dar nu este exclus ca, mai devreme sau mai tîrziu, să capete și la noi o nouă dimensiune. Personal, sînt sceptic în ceea ce privește emergența unei identități europene care să aibă aceeași forță mobilizatoare pe care o are, în prezent, identitatea națională, dar Europa vestului civilizată de care sperăm că și România va aparține în viitorul apropiat va însemna legături noi. Mai ales în cazul în care profetia lui Huntington va deveni realitate.

Însă, problema identității (naționale) colective și individuale se menține. Care este relația dintre cele două? Putem deduce identitatea națională individuală din cea colectivă sau invers? Cînd vorbim despre identitatea națională română sau maghiară discutăm despre identitatea națională a unui individ maghiar ori român, sau presupunem că românii, respectiv maghiarii, posedă o identitate comună caracteristică tuturor membrilor grupului în cauză?

Avem o singură identitate sau avem mai multe? Putem vorbi de identitate multinațională? Mă gîndesc la cei care provin din familii mixte. Au ei, oare, două identități naționale și, dacă da, care este relația dintre acestea? Poate cineva să-și schimbe identitatea națională? Nu poate fi ocolită nici întrebarea dacă identitatea națională este determinată de descendență, de familie, de socializare sau sîntem pe deplin liberi în a ne alege identitatea? Filosofia politică ne oferă două răspunsuri posibile. Cea liberală susține că libertatea include și alegerea identității în orice moment al vieții. De fapt, alegerea reprezintă libertatea noastră. Contrar acesteia, cea comunitariană susține că, născîndu-ne ca membri ai unei comunități și socializîndu-ne în cadrul acelei culturi, vom considera identitatea comunității drept identitatea noastră.

În acest caz, comunitatea determină modul în care ne raportăm la lume, iar libertatea noastră constă în realizarea scopurilor presupuse ale comunității. Este, oare, identitatea situațională construită sau are un caracter esențialist, peren? Putem interpreta identitatea națională ca fiind constantă sau ea se schimbă pe parcursul timpului? Putem vorbi, de exemplu, în cazul românilor sau al maghiarilor, despre aceeași identitate națională, să spunem, în a doua jumătate a secolului al 19-lea și la sfîrșitul secolului al 20-lea?

Ca și în cazul naționalismului civic sau etnic, și în cel de față trebuie să distingem între subiect și atribut. Național, etnic, politic, social, etc. sînt atribute, iar identitatea este subiectul. Avem de-a face cu întrebări de tip *ce fel de*, respectiv *ce*.

În cele două texte apărute în *Provincia* și menționate la începutul articolului meu, ca și în toate scrierile ce tratează națiunea, naționalismul sau minoritățile naționale, identitatea constituie, într-o formă sau alta, problema centrală. În abordarea mea, utilizez conceptul de identitate națională și nu cel de identitate etnică. Problema principală pe care o pun nu se referă la ce este identitatea națională sau identitatea națională minoritară, nici la caracterul acestora, ci la cadrul teoretic adecvat interpretării acestora. Totodată, mă refer la rolul proceselor și instituțiilor în modelarea identității naționale, respectiv a celei minoritare. Consider identitatea minorităților naționale o formă de identitate națională, cele două concepte încadrîndu-se în aceeași categorie.

Analizez problema identității utilizînd cadrul teoretic al construcției naționale. Interpretez construirea națiunii ca o instituționalizare în care principiul național este cel central. Elitele statelor, partidelor și organizațiilor – considerînd națiunea o valoare centrală – sporesc coeziunea grupului, folosindu-se de propria lor infrastructură. Scopul acestor politici este crearea sau consolidarea identității naționale. Din procesele de construcție națională desfășurate în paralel și aflate deseori în conflict au rezultat identități naționale ce se autodefinesc tocmai prin această opoziție față de cealaltă. Pentru politica națională, pentru naționalism, indivizii considerați aparținători de propriul grup, adică grupul considerat ca fiind cel propriu, reprezintă grupul-țintă. Acesta este subiectul politicii identitare și de construcție națională. În cazul în care două procese de construire națională abordează același grup-țintă, avem o sursă adițională de conflict. Nu este împlătoare lipsa de consens în privința definiției minorităților naționale. Această situație rezultă, în primul rînd, din polemica reală referitoare la întrebarea: cine decide ce este minoritatea națională. Minoritatea națională respectivă sau statul în care se trăiește?

Identitatea națională este modelată de elitele politice și culturale prin sistemul de instituții create sau transformate de către ele. Diferenții actori – statul, partidele politice și intelectuali – creează sau influențează puterea infrastructurală a statului respectiv sau – în cazul minorităților – clădesc o infrastructură cu caracter similar. Prin aceasta se instituționalizează o anumită concepție despre națiune, iar, ca rezultat al acesteia, se formează o identitate națională care poate fi mobilizată ulterior. De fapt, miturile, memoria colectivă, versiunile oficiale ale istoriei se „scurg în conștiința poporului” prin intermediul acestui sistem instituțional sau acestei infrastructuri. Politica descrisă are drept scop crearea unei identități clare, lipsite de ambiguități, pe care membrii grupului o împărtășesc și, prin urmare, pot fi mobilizați oricînd în interesul scopurilor naționale, putîndu-se conta pe loialitatea lor. De fapt, nu însușirea unei interpretări uniforme a identității naționale este esențialul, ci ca fiecare să se gîndească la faptul că toți conaționali au aceeași identitate națională.

Identitatea națională se formează în epoca naționalismului, cînd societățile se organizează conform principiului național. Procesul este cu certitudine dirijat de sus. Iau naștere, pe parcurs, instituțiile naționale, iar limbii și culturii majorității, tradițiilor și istoriei naționale li se acordă un rol central. În același timp, elitele minorităților naționale care trăiesc în statul respectiv sînt preocupate de producerea unei identități concurente cu cea majoritară.

Rezultatul final al unui proces reușit de construcție națională este, printre altele, crearea identității naționale. Definiția subiectivă a națiunii subliniază faptul că nu se poate vorbi de națiune decît în cazul în care indivizii care îi aparțin simt această apartenență. Dimpotrivă, teoreticienii care susțin importanța criteriilor obiective afirmă că apartenența națională depinde de factori cum ar fi relațiile de rudenie, cultura și limba. În plus, ei consideră că existența acestor condiții generează în mod automat și de la sine o anumită identitate națională. Or, identitatea națională este produsul modernității și este puternic corelată cu naționalismul. Există și înaintea o anumită conștiință națională, dar nu putem vorbi de instituționalizarea acestei identități decît în epoca naționalismului. Prin intermediul acestor instituții devin practicabile politicile identitare a căror esență constă, în formularea lui Craig Calhoun, în următoarele: „Relevarea de către subgrupuri a diferențelor în detrimentul politicilor identitare, ele trebuie, mai degrabă, să accepte cadrul de referință al unei comunități, unitatea lor devenind astfel ușor sesizabilă.”

Polemica referitoare la manualele de istorie din România sau chestiunea utilizării în școlile maghiare a manualelor provenite din Ungaria poate fi interpretată ca o problemă de politică identitară. Manualele de istorie românești sugerează diferite identități naționale. În acest sens, manualul lui Sorin Mitu pune la modul cel mai serios sub semnul întrebării canoanele identității naționale române. Iar, în privința școlilor maghiare din România, cei care ar dori interzicerea manualelor de istorie provenite din Ungaria se tem tocmai de consolidarea identității naționale maghiare. Aceste cazuri exemplifică semnificația pe care elitele o atribuie istoriei în formarea identității.

Legea statutului și celelalte legi referitoare la conaționalii de peste hotare ridică și ele problema identității naționale. Prima dintre acestea, în afara faptului că reprezintă re-instituționalizarea națiunii maghiare, exprimă și ideea existenței unei singure asemenea națiuni, respingînd modelul mai multor națiuni maghiare. Sub aspectul politicii identitare, importanța legii decurge din faptul că ea reprezintă o opțiune pentru maghiarii din afara hotarelor, care facilitează asumarea identității naționale maghiare în cazul celor nehotărîți. Pe plan

teoretic, apare problema libertății de alegere a identității și a aspectului obiectiv al identității.

Personal, am rețineri față de abordările care consideră că identitatea națională este măsurabilă și mă îndoiesc că metoda aplicării chestionarelor ne va furniza răspunsuri reale referitoare la structura identității. (Firește, rezervele mele nu diminuează cu nimic valoarea acestor cercetări.) Identitatea națională poate fi surprinsă, mai degrabă, în acțiunea socială, cu ocazia conflictelor relevante din punct de vedere național, cînd forța identității naționale se manifestă de-adevăratelea. Walker Connor susține că întrebarea reală în analiza naționalismului nu se referă la motivațiile care fac ca elita să fie naționalistă, ci la cauzele răspunsului pozitiv al maselor la mesajul național. Tot el scrie că întrebarea nu este ce reprezintă națiunea, ci cînd există o națiune (*when is a nation?*). Prin aceasta, sugerează că natura națiunii nu poate fi definită, iar nașterea ei nu poate fi datată în nici un fel, pentru că este vorba de un proces al cărui rezultat constă în faptul că, la un moment dat, majoritatea unui grup consideră că aparține unei anumite națiuni. În interpretarea mea, doar din acest moment putem vorbi de identitate națională formată. Rezultatul final al procesului de construcție națională, care succede crearea națiunii, este formarea unei anumite identități naționale individuale și colective. Modelul formării națiunii, elaborat de Miroslav Hroch, poate fi interpretat în mod similar. Elita, bazîndu-se pe datele etnografice culese de intelectuali, își formulează, sub forma revendicării drepturilor politice, pretențiile imaginare sau reale, referitoare la propria națiune, iar cînd reușește să convingă masele să sprijine satisfacerea lor, putem vorbi de formarea națiunii. Aceasta presupune că grupul în cauză adoptă și sprijină în masă mesajul național.

Și Benedict Anderson pune problema într-un mod asemănător. Nu întrebarea de ce sînt oamenii dispuși săucidă în numele națiunii este esențială, ci de ce sînt dispuși să moară în numele aceleiași idei? Nici filosofia politică nu este insensibilă față de problemă. De exemplu, Yael Tamir analizează procesul prin care statul, referindu-se la ideea de națiune, convinge soldații să-și sacrifice viața pentru stat. Studiul ei subliniază că națiunea este ideea în numele căreia oamenii pot fi mobilizați.

Pe baza celor de mai sus, putem trage concluzia că formarea identității naționale este legată de naționalism și de apariția națiunilor. În plus, pînă ce societatea majoritară sau minoritară se organizează pe baze naționale, indivizii aparținînd diferitelor grupuri vor putea fi mobilizați în interesul obiectivelor naționale formulate de elite.

Problemele se pun altfel în cazurile în care etapele enumerate anterior au fost omise. De exemplu, în cazul ceangailor, după cum afirmă Tanczos Vilmos:

„Identitatea ceangailor din Moldova este marcată în mod decisiv pînă astăzi de faptul că ei sînt singurul grup etnic ce nu a luat parte în prima jumătate a secolului al 19-lea la marile procese istorice (reformalimbii, mișcările politice și culturale ale epocii reformei, lupta pentru independență din 1848), care au creat națiunea modernă civică maghiară, motiv pentru care, de fapt, nici nu au devenit parte a națiunii civice maghiare. În pofida evidenței identității lingvistice, culturale, genetice etc. cu maghiarimea, ceangăii din Moldova nu prezintă trăsăturile unificatoare cele mai importante considerate a fi caracteristice națiunii civice.”

Constatarea lui Pozsony este asemănătoare:

„Deoarece în timpul construcției naționale, [ceangăii] au trăit în afara granițelor reprezentate de culmile Carpaților, ei nu au participat la cele mai importante evenimente legate de crearea națiunii civice maghiare, dar, pentru o perioadă îndelungată, nu au fost incluși nici în cele mai semnificative procese ale construirii națiunii române.”

Studiul Otiliei Hedeșan este o altă dovadă. Nu putem vorbi de identitate națională acolo unde construcția națională este absentă. Problema țiganilor ar merita o analiză separată. Putem vorbi, în cazul lor, de construcție națională și, în consecință, de identitate națională (formată)?

În măsura în care acceptăm că identitatea națională este unul din produsele finale ale naționalismului, trebuie să ne punem întrebarea la ce fel de identități conduc alte procese? Ar fi foarte interesant de văzut dacă se va forma o identitate transilvăneană. Se poate vorbi și în prezent de o identitate ardelenescă, firește, de una maghiară și de una română. Este posibilă azi, în epoca naționalismului, crearea de noi identități, altele decît cele naționale? Modernizarea și globalizarea nu descompun identitățile naționale, dar, tocmai datorită acestor procese, a devenit posibil ca politici identitare concurente să intre în competiție cu cele naționale. În interpretarea mea, acele articole apărute în *Provincia* care abordează ideea creării unui partid regional, trans-etic au în vedere ceva similar.

Traducere de KOZÁK Gyula

¹ Craig Calhoun, *Társadalomelmélet és identitáspolitikák*, în Zentai Violetta (ed.) *Politikai antropológia*, Budapest, Osiris, 1997.

² Walker Connor, *Ethnonationalism: the Quest for Understanding*, Princeton University Press, 1994.

³ Miroslav Hroch, *From National Movement to the Fully-formed Nation: the Nation-building Process in Europe*, New Left Review, No. 198 (March-April), 1993.

⁴ Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London, Verso, 1983.

⁵ Yael Tamir, *Pro Patria Mori: Death and the State*, în: Robert McKim & Jeff McMahan (red.), *The Morality of Nationalism*, Oxford University Press, 1997.

⁶ Tanczos Vilmos, *A moldvai csángók lélekszámáról, Magyar Kisebbség*, III, 1997. Nr. 1-2.

⁷ Pozsony Ferenc, *A moldvai csángók identitásáról, Provincia*, II. octombrie 2001.

KÁNTOR ZOLTÁN s-a născut 1968, la Timișoara. Este sociolog, politolog, colaborator al Institutului Teleki László din Budapesta și profesor invitat la Cluj și Timișoara. *Kisebbségi nemzetépítés: A romániai magyarság mint nemzetépítő kisebbség* (Nation-building minoritar.), *Regio* 2000, 3; *Az RMDSZ a romániai kormányban* (UDMR la guvernare, 1996-2000), (în colab. cu Bárdi Nándor), *Regio*, 2000, 4.